

Турчак О. М.,
кандидат філологічних наук,
Дніпропетровський університет імені Альфреда Нобеля

СУФІКСАЦІЯ ЯК ОДИН ІЗ НАЙБІЛЬШ ПРОДУКТИВНИХ СПОСОБІВ УТВОРЕННЯ ІМЕННИКОВИХ ОКАЗІОНАЛІЗМІВ У МОВІ ПРЕСИ 90-х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ

Кінець ХХ – початок ХХІ ст. характеризується активізацією величезної кількості нових слів, виникнення яких пов'язане з виходом України на міжнародну арену як незалежної держави, зі змінами в її політичному устрої, соціальному, економічному та культурному житті в епоху становлення та з розширенням сфери функціонування української мови. Протягом останніх десятиліть індивідуально-авторські словотвори були об'єктом вивчення багатьох мовознавців, але ґрунтовного дослідження процесу неологізації української мови на зламі століть на сьогодні немає. Над цим аспектом плідно працювали К. Брітікова [1], Д. Мазурик [5], Л. Мацько [6], І. Самойлова [7], О. Стишов [8] та інші мовознавці. Багато нез'ясованих питань залишається щодо okazіональної лексики в мові преси кінця ХХ століття, серед якої найбільш численну групу в частиномовному плані становлять іменники. Їхня перевага пояснюється потребою номінації насамперед нових предметів, реалій, явищ, понять, властивостей тощо.

Актуальність дослідження зумовлена відсутністю комплексного аналізу okazіоналізмів-іменників у мові періодичних видань 90-х років ХХ століття. Вивчення авторських новотворів є важливим у мовознавчій науці, оскільки завдяки okazіоналізмам поповнюється лексичний склад мови, що дає можливість з'ясувати головні тенденції розвитку її словотвірних можливостей.

Мета статті – визначити особливості суфіксального словотвору okazіоналізмів кінця ХХ століття в мові української преси. Мета зумовлює вирішення таких завдань: 1) визначити ступінь продуктивності окремих словотвірних типів okazіональних іменників; 2) проаналізувати словотвірне значення новотворів.

Суфіксальні okazіоналізми належать майже до всіх лексико-граматичних розрядів іменника: назв осіб, істот, конкретних предметів, абстрактних понять тощо. Високою продуктивністю відзначаються питомі слов'янські суфікси **-ець**, **-івець**, що мають кілька значень. Одне з них – “послідовник або прибічник кого-небудь, прихильник чого-небудь”: **гриньовець**, **жириновець**, **збітнівець**, **лужковець**, **лук'яненківець**, **масолівець**, **мельниківець**, **пинзениківець**, **симоненківець**, **тимошенківець** тощо. Такі okazіоналізми утворюються від власних назв, зокрема від прізвищ відомих державних, політичних та громадських діячів. Щодо подібних утворень слушне зауваження робить В. Заботкіна. Дослідниця стверджує, що ці слова, широко вживані в певні періоди суспільного розвитку й тісно пов'язані з діяльністю окремих політичних діячів, не мають перспективи увійти до загального фонду мови й

уживаються лише в зв'язку з конкретними подіями [2, с.48 – 49]. Напр.: *І не тільки тому, що в Єльцина, про необхідність добровільної відставки якого почали говорити не лише комуністи, але й добропорядні “лужковці”, з'явився шанс довести свою працездатність, але й тому, що в Центральній Азії в Росії ще залишаються певні важелі впливу* (Д, 13.10.98).

Друге значення – “особа за приналежністю до організації, закладу, партії чи іншого політичного угруповання, ідеологічного, суспільно-політичного, мистецького напрямку, вчення, газети або журналу, спортивного товариства, фабрики тощо”: **металургівець** (член футбольного клубу “Металург”), **об'єднавець** (член об'єднаної партії СДПУ), **світочівець** (працівник кондитерської фабрики “Світоч”), **шевченківець** (актор театру ім. Т.Г. Шевченка), **утєєнівець** (працівник телевізійного каналу УТН), **інтерівець** (працівник телевізійного каналу “Інтер”), **довженківець** (оператор-документаліст кіностудії ім. О. Довженка), **вечірківець** (працівник газети “Вечірній Київ”), **сусівець** (член Союзу українських студентів) тощо. Напр.: *У Харкові Олег грав багато, чи не в кожній новій постановці шевченківців режисери доручали йому віртуозну партію* (КіЖ, 16.04.97).

Досить активним в утворенні okazіональних іменників є суфікс **-ник** із загальним значенням “особа, що характеризується ознакою, названою мотивуючим словом”. Серед okazіональних лексем є назви осіб за родом занять: **відроджувальник**; за суспільною орієнтацією, приналежністю до політичного чи ідеологічного напрямку: **асамблейник**, **декретник**, **індустріальник**; за певними рисами їхнього характеру або світосприйняття: **заохочувальник**, **клопотальник**, **кукурікальник**.

Виразником суб'єктивного забарвлення подібних утворень переважно є контекст, а не семантика основи. Від контексту залежить посилення чи послаблення негативного або позитивного відтінку, напр.: *І от зараз, коли, м'яко кажучи, сталося нещастя, то вони, замість того, щоб стати рупором оцих нещасних людей, які довірилися заохочувальникам і обіцяльникам, сховалися у тінь і мовчать* (ВК, 28.08.98). *Річ у тім, що в державному бюджеті України на цей рік виділено 200 мільярдів карбованців для лікування наших громадян за кордоном. Чому ж клопотальники і благодійники не пішли легальним шляхом – до Міністерства охорони здоров'я? Чому знадобилося шукати інших можливостей допомогти людині?* (ВК, 17.12.94).

Розмовно-іронічного забарвлення надають контексту okazіоналізми, що називають особливості поведінки осіб. Поява таких слів завжди зумовлена стилістичними настановами, напр.: *Навіть при найгострішому жаданні Віталій Андрійович як провідник Кабінету Міністрів навряд чи може виявляти таку активність, що її на його місці два роки тому демонстрував “декретник” Кучма: цією ж справою Леонід Данилович “височайше” заклопотаний тепер як Президент* (УМ, 10.02.95). Як бачимо, утворення з цим суфіксом виразні, нешаблонні, спрямовані на руйнування стереотипного сприйняття

Серед запозичених афіксів для творення іменникових okazіоналізмів у мові преси досить продуктивним є формант **-іст/-ист**. Okazіоналізми з

суфіксом **-іст/-ист** переважно утворюються від основ власних назв, зокрема імен та прізвищ політичних діячів. Семантика цих новотворів пов'язана з діяльністю осіб, названих мотивуючою основою. Слід зазначити, що лексеми з суфіксом **-іст/-ист** можуть виникати й від аббревіатур та іменників з абстрактним значенням. Оказіоналізми з суфіксом **-іст/-ист** мають значення: “особа, яка характеризується властивістю, поглядом, ідейним спрямуванням, сферою занять, що названі мотивуючим словом”: **брежнєвіст** (прихильник Л. Брежнєва), **ельциніст** (прихильник Б. Єльцина), **корозіоніст** (особа, що цікавиться питаннями корозії металів й активно ними займається), **кучміст** (прихильник Л. Кучми). Такі оказіоналізми мають яскраво виражені стилістичні відтінки, напр.: *Відтак, відповідно до плану “кучмістів” децю менший відсоток передбачався у Городецькому № 120 та Турківському № 125 округах, де Леоніда Даниловича мали підтримати відповідно 63,99 та 61,51 відсотки галичан* (ВК, 03.11.99).

До непродуктивних суфіксів у сфері номінації осіб належать суфікси **-ят-, -ян-**, що переважно вживаються в іменниках у формі множини, суфікс **-ух-**: **злагодяни, рутяни, груденята, вистрибуха**. Напр.: *Попри такі серйозні наміри “злагодян” доля скепсису все одно залишається, зважаючи на те, скільки разів уже єдналися демократи* (УМ, 23.03.99). *“Зе вйо”, “Опіум”, “Катафалк” та інші “рутяни” Полтавщини* (УМ, 24.02.95).

Суспільно-політичні та економічні перетворення, що відбулися у світі протягом 90-х років ХХ століття спряли активізації оказіоналізмів з суфіксами **-изацій-, -ізацій-** зі значенням процесуальної ознаки, що називають опредметнені дії, процеси, явища тощо. Іменникові оказіоналізми суспільно-політичного характеру утворюються від назв континентів, регіонів, держав, народів тощо: **афганізація, галичинізація, узбекизація, югославізація** тощо. Їхнє загальне значення – “процес наділення певною властивістю або ознакою, названою твірною основою”, напр.: *Це може призвести до афганізації, тобто затягування конфлікту* (УіСС, 14 – 20. 05. 99). Вони є результатом авторського пошуку з метою урізноманітнення викладу інформації.

Оказіоналізм **узбекизація** означає “процес широкого впровадження узбецької мови та узбецької культури”. Значення цієї лексеми можна пояснити також як “вирішення питання громадянства некорінного населення”, напр.: *У 20–30-х роках, варто відзначити, в Узбекистані відкривалися українські школи, театри, видання, далі було скрутніше, а тепер, в силу об’єктивних обставин, багато українців повертаються на Батьківщину: в Узбекистані триває природна “узбекизація” відповідальних і керівних посад, багато з яких посідали наші співвітчизники* (УМ, 23.06.95).

Характерною рисою дериватів із суфіксом **-изацій-, -ізацій-** є можливість втрати ознаки оказіональності та переходу до спеціальної лексики, що є частиною суспільно-політичної термінології. Наприклад, **афганізація** – затягування конфлікту, **африканізація** – зубожіння народу тощо.

Оказіоналізми з суфіксом **-изацій-/ізацій-** можуть утворюватися також від:

1) прізвищ відомих діячів у різних галузях суспільного життя: науці, культурі, техніці, освіті, політиці, спорті тощо. Ці okazіоналізми мають значення “наділення рисами чи властивостями, характерними для особи, від імені або прізвища якої виник іменниковий okazіоналізм”: **піночетизація, сталінізація, суркісизація** тощо. Напр.: **“Суркісизація” українського шкіряного м’яча** (ЗвУ, 18.08.00);

2) загальноновживаних літературних слів: **бюветизація, велосипедизація, кабелізація, медіалізація, плебеїзація**. Такі okazіоналізми мають значення “широке впровадження того, що названо твірною основою”. Наприклад, **велосипедизація** – забезпечення населення велосипедами та впровадження їх як основного транспортного засобу, **кабелізація** – поширення кабельного телебачення. Розглянемо, як реалізуються такі значення слів у контексті, напр.: *Набагато більший подив викликають сьогодні “послідовники” Ігоря Рафаїловича Юхновського (пам’ятаєте, як з трибуни Верховної Ради академік запропонував “посадити” Україну на велосипеди). Ми дуже добре розуміємо, що сьогодні, на порозі ХХІ століття, здійснювати поголівну “велосипедизацію” виглядає божевіллям* (УМ, 07.04.95);

3) зрідка від назв фірм та компаній: **ПОЛАРизація**, напр.: **“ПОЛАРизація”** – нова хвороба вітчизняних “кидал” (УМ, 24.03.95).

Варто відзначити, що в мовознавчій літературі okazіоналізми з суфіксами **-изацій-, -ізацій-** переважно розглядаються як віддієслівні іменники. Але наскільки подібні утворення є віддієслівними до цього часу залишається дискусійним питанням, оскільки okazіоналізми типу **велосипедизація** від **велосипед**, **кабелізація** від **кабель**, **плебеїзація** від **плебей** дають підставу висунути інше твердження – іменники з суфіксами **-изацій-, -ізацій-** можуть утворюватися від іменникових основ. У лінгвістиці це явище називається черезступеневим творенням на основі імен. У таких випадках дія відбувається безвідносно до діяча, тому й не потребує дієслівного оформлення. Отже, okazіоналізми з суфіксами **-изацій-, -ізацій-** треба розглядати як паралельні утворення від спільної іменниково-дієслівної основи.

Відзначається продуктивністю словотвірний тип абстрактних іменникових okazіоналізмів із суфіксом **-ість**, здатний передати різні значення опредметненої ознаки, властивості, стану. У пресі 90-х років ХХ століття мотивуючими словами для цих okazіоналізмів виступають переважно відносні прикметники й прикметники з конкретно-предметним значенням, зрідка якісні. Своєрідність okazіоналізмів із формантом **-ість** виявляється в тому, що вони утворюються від прикметників із суфіксом **-ськ-, -цьк-**, що взагалі для української мови нехарактерно: **веле́тенськість, львівськість** тощо. Напр.: *Місцем нашої зустрічі Тарас Чубай обрав кав’ярню “Світоч”, чим укотре мене переконав, що коли людина вражена “львівськістю” – то це назавжди* (УМ, 05.08.00).

Семантика okazіоналізмів із суфіксом **-ість** тісно пов’язана з характером твірних основ. Переважно вони означають: якість, властивість, певну особливість, притаманну комусь або чомусь, риси характеру тощо: **всеприступність, вундеркіндність, депутатність, люксовість**; збірність:

канадськість, львівськість, міжусобічність, французькість. Усі наведені okazіоналізми мають значення абстрагованої ознаки.

Оказіоналізми з суфіксом **-ість** характеризуються особливостями вживання в тексті, що позначається на їхній семантиці. Одне з основних значень – якісна характеристика когось або чогось, напр.: *Сільвія – цікава та талановита людина. Її у роботах її захоплює не сенсаційна “вундеркіндність”, а те, що її турбують вічні теми, які завжди хвилювали людей – Життя та Любов* (Д, 21.11.97).

Оказіоналізми з суфіксом **-ість** вільно виникають для індивідуальних авторських потреб. Вони можуть формувати широке коло внутрішньотекстових асоціацій, тим самим розширюючи своє експресивне забарвлення, напр.: *Коли артисти досягають німба слави, з категорії людей вони переміщаються в категорію “зірки”. До них інші ставлення, інші вимоги, інші мірки. Сцена створює ілюзію люксовості й безпроблемності, що нерідко дратує простих смертних* (УМ, 27.01.95). *Поки з'ясовували “депутатність” мого батька (а він ніякий не депутат, а електромонтер), вже минуло кілька годин і настав ранок...* (УМ, 12.05.95).

Незначну кількість okazіональних утворень складають лексичні одиниці з суфіксом **-щин-**, що виникають від іменникових твірних основ і називають абстрактну ознаку. Вони позначають суспільне явище або сукупність певних рис чи ознак, що мають зв'язок із конкретною людиною – державним діячем, партійним лідером, історичною особою. Такі okazіоналізми набувають статусу явища-характеристики: **жириновщина, мєшковщина, тарапуньківщина, чародєєвщина.** Джерелом їхнього утворення є переважно прізвища засновників партійних угруповань, фракцій, засновників певного вчення, окремих історичних осіб, відомих артистів тощо. Особливістю семантики подібних новотворів є закріплення за ними здебільшого осудливого характеру й негативної експресії. Про негативне забарвлення, властиве okazіоналізмам із суфіксом **-щин-**, свідчить і мовленнєве оточення, напр.: *Отака “чародєєвщина”, боюсь, може породити чимало гірких плодів нехтування законів у нашому суспільстві* (ЛУ, 27.05.93). *Під час “мєшковщини”, аби розбурхати пристрасті, деякі російські журналісти використовували цей пам'ятник (танк, спрямований на приміщення Кримського парламенту) у своїх корисних цілях* (УМ, 10.03.99).

Отже, такі слова-узагальнення набувають особливої політичної спрямованості. Ступінь їхньої okazіональності залежить від того, наскільки незалежним є дериват у вживанні, наскільки відомим є його ім'я і який ступінь потреби в такому утворенні. Можна з певністю сказати, що подібні okazіоналізми будуть кількісно зростати. Це пов'язано з демократизацією суспільства, гласністю й постійною зміною політичних і державних діячів.

Варто звернути увагу на суфікс **-изм/-ізм**, який представляє інтернаціональну морфему й уживається для утворення іменників ще з ХІХ століття, поєднуючись спочатку з основами іншомовних слів, а потім і з основами українських.

Іменникові okazіоналізми з суфіксом **-изм/-ізм**, мотивовані іменниками, означають: схильність до чогось, наслідування ідей, поглядів: **аферизм, блондинизм, кацанізм, лідерчукізм, скелетизм, совкізм, лукашизм**. Напр.: *Мода на аскетизм, точніше “скелетизм” жіночої фігури прийшла на подіум на початку 90-х* (УМ, 22.07.00). *Нас би визнала Європа, та куди ж там, адже нам ближче Росія з нескінченними кавказькими війнами, Білорусь з “лукашизмом”...* (ВК, 03.11.99).

О.Земська вважає, що okazіоналізми з суфіксом **-изм/-ізм** саме той випадок, який вказує на межу, що відділяє okazіональні слова від потенційних [3]. Для підтвердження думки О.Земської зауважимо, що утворення від слів **скелет, лідер, блондинка** порушують правила сполучуваності суфікса **-изм/-ізм**, а утворення від прізвища **Лукашенко** – ні, оскільки є подібні слова типу **ленінізм, сталінізм** тощо.

Для мови преси характерні okazіоналізми з суфіксом **-іад-**, що мають значення “події, пов’язані з особою, яка виступає мотивуючим словом” або позначають “дії, поведінку особи, названої твірною основою”. Подібні okazіоналізми часто виникають від власних назв, серед яких домінують прізвища відомих політичних, громадських діячів, артистів тощо: **кучміада** (від прізвища Президента України Л. Кучми), **Суворіада** (від прізвища історика та публіциста В. Різуна (Суворова)). Вони можуть виникати й від назви посади, роду занять особи, обов’язків, які вона виконує: **гетьманіада** тощо. Напр.: *А загалом, феномен всенародної “кучміади” – це щаслива зустріч монархічної законодавчої норми і споконвічного рабства* (Д, 19.05.99).

В останнє десятиліття ХХ століття активність в утворенні okazіоналізмів виявляють іншомовні інтернаціональні суфіксоїди. Продуктивними серед них є суфіксоїди **-маній, -ман** (з грецької – пристрасть, безумство), що означають “надмірний потяг до чогось, захоплення кимось або чимось”: **роксоланоманія, йо-йоманія, кармелюкоманія, довбушоманія, НАТОманія**.

Компонент **-ман** уживається також для утворення назв осіб: **приватоман** (особа, яка надмірно займається приватизацією), **референдоман** (особа, яка займається проведенням референдумів), **шоколадоман** (особа, яка має надмірну пристрасть до шоколаду). Напр.: *Адже до складу шоколаду входить кофеїн, отже, об’їдаючись солодкими калоріями, ви можете стати **шоколадоманом*** (ТГ, 05.03.98).

Серед okazіоналізмів, утворених за допомогою іншомовних елементів, особливої уваги заслуговують слова з компонентом **-гейт**, що належать до сфери політичної лексики. Останнім часом формант **-гейт** досить активізувався, незважаючи на те що є зовсім новим явищем в українському словотворенні. Процес формування нової морфеми почався в американському варіанті англійської мови, потім поширився в інших мовах світу, зокрема й в українській. При цьому його першопочаткове значення повністю втрачається, а коло основ, до яких компонент **-гейт** починає приєднуватися, стає практично необмеженим. Це дає можливість додавати його як до запозичених основ, так і до власне українських. Okazіональні слова з компонентом **-гейт** утворюють досить послідовні, частотні й багатоманітні ряди, які дають підставу говорити

про появу в українській мові нового суфіксоїда: **Гонгадзегейт, Мороз-гейт, терміналгейт**. Напр.: **“Гонгадзегейт”** триває (ЗвУ, 12.12.00). ...Офіційне слідство передчасно було б називати **“Мороз-гейтом”**. Неофіційно ж справа з кредитом **“від Мороза”** починає дедалі виразніше окреслюватися як предмет для дослідження законодавцями (ВК, 17.12.94). Дефіс у написанні зайвий раз свідчить про те, що компонент **-гейт** у сучасній українській мові функціонує як нова одиниця словотвірної системи, як суфіксоїд, який сполучається з основами різних слів, переважно з власними назвами. За словами В. Костомарова, **“словотвірне освоєння форманта -гейт ... аж ніяк не унікальне явище, а лише ілюстрація активного процесу, який відповідає уподобанням епохи в її прихильності як до іншомовного, так і до зарозуміло-книжного”** [4, 241].

Меншою продуктивністю відзначається суфіксоїд грецького походження **-фобій/-фоб**, що означає **“страх перед кимось або неприязнь до когось, чогось”**: **мерседесфоб, ринкофобія** тощо.

Зрідка трапляються okazіоналізми з формантом **-логія**, що називають певну науку або окремі розділи науки. Наприклад, **роксоланологія** – вчення про образ і особистість Роксолани: *Створена вже (неофіційно поки що) нова галузь історичної науки – роксоланологія* (Дн, 1992, № 11). Подібне значення має суфіксоїд **-знавство**, який проявляє дещо більшу активність. Наприклад, okazіоналізм **штепселетарапунькознавство** має значення **“система поглядів про творчість відомих артистів Штепселя і Тарапуньки”**: *Не знаю, ким виростуть ці діти, але уроки штепселетарапунькознавства вони засвоять на все життя* (ВК, 14.10.94).

Отже, суфіксація є досить продуктивним способом творення іменникових okazіоналізмів у мові преси 90-х років ХХ століття, серед яких переважно вживаються лексеми на позначення осіб, абстрагованих дій, процесів, станів, властивостей, понять тощо.

Кількість новотворів постійно зростає, що позначається на лексичній і словотвірній системах мови, тому актуальним для подальшого розгляду є порівняльний аналіз узуального та okazіонального словотворення.

Література

1. Брітікова К. Узуальне та okazіональне в інноваціях сучасної української мови: тенденції оновлення лексико-словотвірної категорії назв особи: автореф. дис... на здобуття наук. ступ. канд. філол. наук: спеціальність 10.02.01 **“українська мова”**/ К. В. Брітікова. – Х., 2007. – 20 с.
2. Заботкина В.И. Новая лексика современного английского языка / В.И. Заботкина. – М.: Высшая школа, 1989. – 126 с.
3. Земская Е.А. Словообразование / Е.А. Земская // Современный русский язык: / Под ред. В.А. Белошапковой. – М.: Высшая школа, 1989. – С. 237–379.
4. Костомаров В. Г. Языковой вкус эпохи: Из наблюдений над речевой практикой масс-медиа / В.Г. Костомаров. – СПб: Златоуст, 1999. – 320 с.

5. Мазурик Д.В. Інноваційні процеси в лексиці сучасної української літературної мови (90-і роки ХХ ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. філол. наук: 10.02.01 “українська мова”/ Д.В. Мазурик. – Л., 2002. – 19 с.

6. Мацько Л. Українська мова в кінці ХХ ст. (зміни в лексиці) / Л. Мацько // Дивослово. – 2000. – №4. – с.15 – 20.

7. Самойлова І. А. Процеси семантичної деривації в лексиці сучасної української літературної мови (на матеріалі неологізмів 70-90-х років ХХ ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. філол. наук: спеціальність 10.02.01 “українська мова” / І. А. Самойлова. – К., 1999. – 16 с.

8. Стишов О. Сучасне українське словотворення: основні тенденції розвитку [Електронний ресурс] / О. Стишов. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Mv/2009_8/15.pdf.

Умовні скорочення

ВК – Вечірній Київ

Д – Дума

Дн – Дніпро

Зву – За вільну Україну

КіЖ – Культура і життя

ЛУ – Літературна Україна

ТГ – Тижневик Галичини

УіСС – Україна і світ сьогодні

УМ – Україна молода

Анотація

Стаття присвячена аналізу мови преси 90-х років ХХ століття, зокрема розглядаються особливості суфіксального словотвору іменникових okazionalizmів, визначаються найбільш продуктивні типи okazionalizmів лексем та дається їхня семантична характеристика.

Ключові слова: іменниковий okazionalizm, суфіксація, продуктивний тип, семантика.

Аннотация

Статья посвящена анализу языка прессы 90-х годов ХХ века, в частности рассматриваются особенности суффиксального словообразования okazionalizmных существительных, определяются наиболее продуктивные типы okazionalizmных лексем и дается их семантическая характеристика.

Ключевые слова: okazionalizmное существительное, суффиксация, продуктивный тип, семантика.

Summary

The article is devoted to the analyses of the language of the press in the 1990-s, in particular nominal occasionalisms formed with suffixes, as well as to the determination of their most productive types and the description of occasionalisms' semantic characteristics.

Keywords: nominal occasionalisms, suffixation, productive type, semantics.